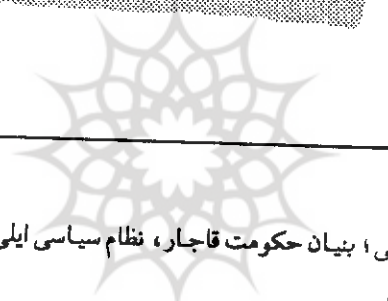

بنیان حکومت قاجار نظام سیاسی ایلی و دیوانسالاری مدرن

فرزام اجلالی؛ بنیان حکومت قاجار، نظام سیاسی ایلی و دیوانسالاری مدرن، تهران نشرنی،

۱۳۷۳، ۱۲۸ ص.

هدف اصلی این کتاب بررسی چگونگی تحول نظام حکومتی عصر قاجار از یک نظام ایلی به دیوانسالاری مدرن است؛ عصری که پس از یک دوره طولانی از ناآرامی های داخلی و خارجی ایام حکمروایی افشاریه و زندیه، با پادشاهی آقامحمدخان قاجار و تلاشی مجدد جهت احیاء سنت پادشاهی ایران به نوعی که در دوره صفوی صورت گرفت، آغاز شد. مبانی اقتدار و سیاست های حکومتی قاجار و صفویه از بسیاری جهات - به ویژه خاستگاه ایلی هر دو - شباهت های فراوان داشتند و لهذا در دشواری های حکومتی آنها نیز موارد مشابه فراوانی به چشم می آید که یکی از مهم ترین آنها، مشکل دیرین و ریشه دار حکمروایی نیروهای ایلی و تطابق آنها با مقتضیات حوزه های غیر ایلی مملکتداری است؛ مضمونی که به صورت تضادی مستمر میان تدبیر وزارت و شمشیر سلطنت جلوه گر می شد. با این حال نظر به شکل گیری یک رشته قدرت های مدرن جهانی در حول و حوش قلمرو ایران در عصر قاجار و وضعیت جدید ناشی از این امر، مسیری که حکمرانان قاجار در تطابق یا تعارض با این تضاد سنتی پیمودند به مراتب از آنچه، مثلاً در عصر صفوی جریان داشت، متفاوت بود. در گذشته معمولاً ایجاد نوعی توازن میان صدارت و سلطنت یا اقتدار گذرای یکی بر دیگری، کار ساز بود و امورات کشور به هر حال می گذشت، ولی بالاخره با پیش آمد رویارویی ایران با جهانی به کلی متفاوت، این

تعارض در روند شکل‌گیری و اعمال اصلاحات دگرگونی‌هایی که در دوران قاجار صورت گرفت، از میان برخاست.

مؤلف پس از بیان شمه‌ای از چگونگی ظهور و تثبیت دولت قاجار (۳۴-۱۹)، با اشاراتی به نظام ایلی، منابع مالی، تشکیلات دربار و روابط شاهان این سلسله با روحانیت شیعه «سلطنت قاجار و نظام ایلاتی» آن را توصیف می‌کند (۴۸-۳۵). آن‌گاه موضوع وزارت مورد بررسی قرار می‌گیرد، که در واقع موضوع اصلی کتاب نیز هست؛ در خلال دوران پراشوب بعد از صفویه، نهادهای واسطی چون کلانتران شهرها و بیگلر بیگی‌های ولایات اهمیت خاص یافتند که با احیاء سنت صدارت در عصر قاجار به تدریج رنگ باخت؛ مؤلف پس از توصیف این تحول و اشاراتی به سوابق امر در دوران میرزا محمد حسین فراهانی - که او را «بنیانگذار سنت وزارت در تاریخ قاجار از حاج ابراهیم خان اعتمادالدوله تا میرزا آقاخان نوری مورد بررسی قرار می‌دهد؛ بخشی از این بررسی به صورت چگونگی ظهور و سقوط این رجال در چارچوب تحولات تاریخی ایران، و بخشی نیز به صورت اشاراتی به پیچیدگی فزاینده امر وزارت و شکل‌اداری گسترده‌ای که به خود گرفت بیان شده است. در این زمینه مضامین مهمی چون نقش تشکیلات اداری ولایتعهد در آذربایجان در جذب و تحقق اندیشه‌های نوین سیاسی، اداری و

نظامی در کل کشور و همچنین نقش مشابه وزارتخانه های خارجه و جنگ در این دگرگونی به صورت جداگانه مورد توجه بوده است .

وجه نظری این دگرگونی ها و انعکاسی که در نوشته ها و اسناد بر جای مانده از این دوره داشت ، در این بررسی جایگاه شایسته ای نیافته است ، و اشاراتی گذرا به تاسیس دارالفنون و اعزاز محصل ، یا برخی از نوشته های ملکم خان یا فرهاد میرزا معتمدالدوله نتوانسته است ، این کاستی را به طرف سازد . با این حال آنچه این کتاب را از بسیاری از نوشته های مشابه متمایز می گرداند ایجاز ، اختصار آن است : حداکثر اطلاعات در حداقل فضای ممکن ، مختصر و مفید . و این خود در ایامی که کتابسازی ، سنت نیرومندی است و دسترسی به یک سلسله اطلاعات فشرده ضرورتی بیش از پیش مزیت مهمی است .

گفتگو ۱۹۰

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی